

EDEBÎ KONULU HALILAR HAKKINDA
ÖNEMLİ BİR YAYIN:
NİZAMÎ CHARACTERS ON THE CARPETS*

Azerbaycan'da ve İran'da dokunan figürlü halılar, halı sanatı içerisinde özel bir yere sahiptir. Ancak, İran halıları üzerine yazılmış genel kitaplardaki küçük bölümler dışında, bu halılara ciddi bir şekilde değinilmemiştir. Azerbaycan Devlet Halı Sanatları Müzesi müdürü Sayın Rüya Tağıyeva tarafından yazılan *Nizami Characters on the Carpets* adlı eser, konuyu ele alan önemli bir yayının olmasına ve 1991 yılında yayınlanmasına rağmen Türk halı literatüründe çok fazla tanınmamaktadır.

Kitapta Azerbaycan ve İran'ın Tebriz, Kaşan, Kirman, Heris gibi çeşitli kentlerinde dokunmuş ve konusunu ünlü şair Nizami'nin eserlerinden almış halılar tanıtılmaktadır. Eser, böyle özel bir konu üzerinde yoğunlaşması açısından önemli bir yayındır. Kitabın diğer bir özelliği de Rusça, İngilizce ve Fransızca olmak üzere üç dilde yazılmış olmasıdır. Böylece okuyucu için büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Aynı zamanda yayınlarda olmayan ve bugün özel koleksiyonlarda bulunan halılar tanıtılmıştır.

Üç bölümden oluşan eserin ilk bölümünü metin kısmı, ikinci bölümünü ise levhalar oluşturmaktadır. Burada toplam 53 resim tanıtılmıştır. Bunlardan 9'u Nizami'nin *Hamse*'sinden alınan konuların tasvir edildiği minyatürler, 1'i Menun'u çölde vahşi hayvanlarla birlikte gösteren bir kumaş parçası, geriye kalan 43'ü de halı resmidir. Üçüncü bölümde ise, halılar tasvir edilen konular kısaca anlatılmıştır. Kitabın sonunda yine üç dilde levha listesi verilmiştir.

Eserde tanıtılan halılarda, Nizami'nin *Hamse*'sinden alınmış konuların yanısıra Rüstem ve Sohrab gibi *Şehname* kahramanları ve av konuları da vardır. Kitapta tanıtılan halılardan 19'u bugün özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Diğerleri Bakü'de bulunan Nizami Edebiyat Müzesi, Azerbaycan Devlet Halı Müzesi, R. Mustafayev Devlet Sanatları Müzesi gibi Azerbaycan müzeleri ile Milano Poldi Pezulli Museum, Budapeşte Museum of Applied Art, Paris Museum of Decorative Art ve Louvre gibi yurtdışındaki müzelerde bulunmaktadır. Halılarla karşılaştırma yapılmak üzere kitaba alınmış olan minyatürlerin çoğunluğu ise 1539-1543 tarihlerinde Tebriz'de yapılan ve bugün Londra British Museum'da bulunan Nizami'nin *Hamse*'sinden alınmıştır.

Kitabın metin bölümünde ilk olarak büyük şair Nizami Gencevi'nin kişiliğinden ve sanat anlayışından bahsedilmiştir. Nizami'nin *Hamse*'si beş kitaptan meydana gelmektedir ve bu kitaplar sadece Doğu edebiyatının değil, dünya edebiyatının da ölümsüz eserlerindedir. Yazara göre, Nizami Doğu edebiyatında yeni bir çığır açmıştır. Onun bütün ömrünü Gence'de sıradan insanlar arasında geçirmesi, halk kültürünü çok iyi tanmasına ve

eserlerinde halk kültürü öğelerini kullanmasına sebep olmuştur. Nizamî'nin eserlerinde en önemli unsur insandır. Şair için, dünyada en önemli şey insanın mutluluğu ve refahıdır.

Nizamî'nin aynı zamanda kültür hayatını canlandırdığını ve kitap sanatının gelişiminde büyük katkısı olduğunu söyleyen yazar XV. ve XVII. yüzyıllar arasında Tebriz, Herat, Şiraz, Meşhed, İsfahan ve Buhara gibi merkezlerde, Nizamî'nin eserlerinin resimlendiğini belirterek, dönemin minyatür sanatı hakkında kısa bilgiler vermektedir. Özellikle *Leyla ile Mecnun*, *Hüsrev ile Şirin* gibi aşk hikayeleri nakkaşlar arasında bu dönemde popüler olmuştur. XVI. yüzyılın en önemli sanat merkezlerinden Tebriz'deki saray atelyesinde, Aka Mirak, Sultan Muhammed, Mirza Ali, Muzaffer Ali, Mir Seyyid gibi dönemin ünlü nakkaşları Şah Tahmasp için çalışmışlardır.

R. Tağıyeva, XVI. yüzyılda yapılan minyatürlerle halı kompozisyonları arasındaki benzerliğe dikkat çekerek halı desenlerinin nakkaşlar tarafından hazırlandığını öne sürer. Bu konuda pek çok Batılı araştırmacı da aynı görüşü taşımaktadır. Özellikle ünlü nakkaş Sultan Muhammed'in halı kompozisyonları hazırladığı bilinmektedir.

Yazar, daha sonraki bölümlerde yüzyıllara göre halılar üzerinde görülen Nizamî konularını ve bunların nasıl bir gelişim gösterdiğini incelemiştir. Kitapta üzerinde durulan önemli noktalardan biri de, dönemin siyasi yapısının sanatı direkt olarak etkilemesidir. XVI. yüzyılda Safaviler'in Azerbaycan'da ve İran'da güçlü bir merkezî otorite kurmasıyla kitap ve halı sanatı parlak bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde nakkaşlar ve halı dokuyucuları birlikte çalışmışlardır. Buna örnek olarak da, Paris'de, Museum of Decorative Art'da bulunan ve XVI. yüzyıla tarihlenen bir Kirman halısı verilmiştir. Halıda *Leyla ile Mecnun*'dan ve *Hüsrev ile Şirin*'den alınan konular birlikte işlenmiştir. Yazar, halının üslubunun minyatürlerle olan benzerliğine dikkat çekmiştir.

Kitapta, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Safavî merkezî otoritesinin zayıflamasıyla birlikte kültür hayatında bir düşüşün meydana geldiği ve sanatta Batı etkisinin yoğunlaştığı belirtilmektedir. Yazarın görüşüne göre, halı sanatında görülen konular ve kompozisyon anlayışı gelenekli ölçülere bağlı kalmasına rağmen gerçekçi bir anlatım görülmeye başlamıştır. Bu üslûba örnek olarak da bugün Paris, Louvre Müzesi'nde bulunan ve Leyla'nın Mecnun'un çölde ziyaret etmesi konusunun tasvir edildiği halı verilmiştir. Aynı konunun işlendiği 1810 yılında Tebriz'de yapılan ve bugün Nizamî Edebiyat Müzesi'nde bulunan halıda bu gerçekçi eğilimin daha iyi görüldüğü belirtilmektedir. Yazara göre, XIX. yüzyılın en büyük özelliği, XVII. yüzyılda başlayan gerçekçi anlatımın artması ve edebî konuların dramatize edilmesidir. Konuların daha gerçekçi bir şekilde ele alınması, dekoratif sanatların gelenekli yapısını bozmuştur.

Kitapta verilen bilgilere göre, halı sanatında görülen yeni eğilimler eski kompozisyonların tamamen unutulmasına sebep olmamıştır. XIX. ve XX. yüzyılda Tebriz'de yapılan ve Azerbaycan Devlet Halı Sanatı Müzesi'nde bulunan "Dört Mevsim" konulu halının bordürlerinde yer alan madalyonlar içindeki "Şirin'in Ferhat'ı ziyaret etmesi" ve "Leyla'nın Mecnun'u çölde ziyaret etmesi" sahnelerinde gelenekli kompozisyon anlayışı görülmektedir. Yine, XVI. yüzyılda Tebriz'de nakkaşlar tarafından hazırlanan av sahneleri XX. yüzyılda da yapılmaya devam etmiştir. Kum ve Kaşan şehirlerinde yapılan ve Bahramgur ve Azade'yi avda gösteren halılar da buna örnek olarak verilmiştir.

Eserin son bölümünde, XX. yüzyılda halı sanatında, teknik yeniliklerin yanısıra yeni konuların da girdiği belirtilmektedir. Bunlar Meryem ve İsa gibi Hıristiyan ikonografisine ait konulardır ve İslâmî bir gelenek içinde yorumlanmışlardır. Yazar bunun sebebi olarak, Tebriz'de Avrupa pazarlarına cevap veren halı atelyelerinin kurulmasını göstermektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, kitapta Nizamî'nin eserlerinden alınan konuların tasvir

edildiği halılar kronolojik bir gelişim içerisinde ve çok sayıda görsel malzemeyle desteklenerek okuyucuya sunulmuştur. Ancak, kitapta bibliografyanın olmayışı büyük bir eksiklik. Buna rağmen ele aldığı konu ve fotoğrafları bakımından önemli bir yayındır. Halı sanatı içerisinde önemli bir yeri olan figürlü halılar üzerine bu tür yayınların daha fazla yapılması ise en büyük dileğimizdir.

TÜLÜN DEĞİRMENCI

Hacettepe Üniversitesi,
Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Sanat
Tarihi Anabilim Dalı Master Öğrencisi